

R.W. JANSEN

HET WESTERBORKPAD

IN HET SPOOR VAN DE JODENVERVOLGING

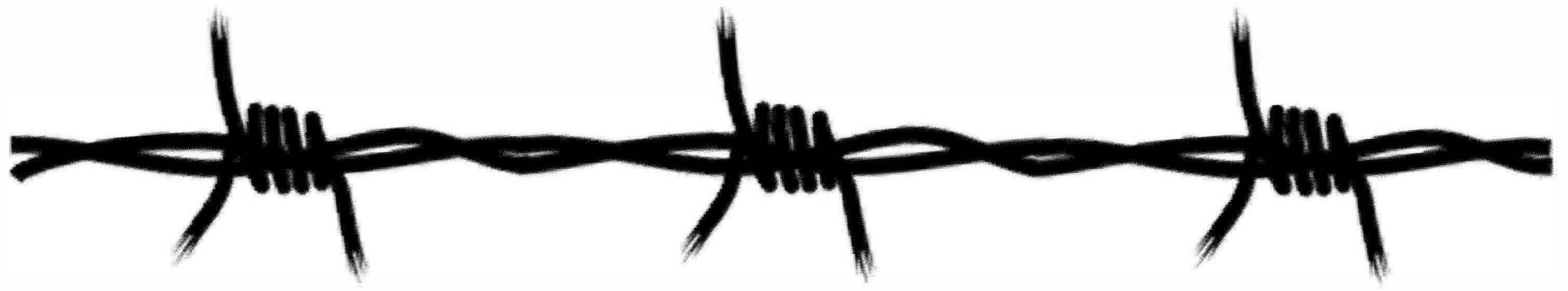
IN ACTUELE FOTO'S

CENTRAAL STATION AMSTERDAM

KAMP WESTERBORK

RWJ-PUBLISHING

Proloog	Amsterdam Centraal- Hollandsche Schouwburg
1	Hollandsche Schouwburg- Station Diemen
2	Station Diemen- Station Weesp
3	Station Weesp- Joodse Begraafplaats Muiderberg
4	Joodse Begraafplaats Muiderberg- Station Naarden-Bussum
5	Station Naarden-Bussum- Station Hilversum
6	Station Hilversum- Station Hilversum Sportpark
7	Station Hilversum Sportpark- Station Baarn
8	Station Baarn- Station Amersfoort
9	Station Amersfoort- Station Amersfoort Schothorst
10	Station Amersfoort Schothorst- Station Nijkerk
11	Station Nijkerk- Station Putten
12	Station Putten- Station Harderwijk
13	Station Harderwijk- Station Nunspeet
14	Station Nunspeet- Vierhouten
15	Vierhouten- Station Nunspeet
16	Station Nunspeet- Station 't Harde
17	Station 't Harde- Elburg
18	Elburg- Station 't Harde
19	Station 't Harde- Station Wezep
20	Station Wezep- Hattem
21	Hattem- Station Zwolle
22	Station Zwolle- Lichtmis
23	Lichtmis- Staphorst
24	Staphorst- Station Meppel
25	Station Meppel- Koekange
26	Koekange- Station Hoogeveen
27	Station Hoogeveen- Tiendeveen
28	Tiendeveen- Wijster
29	Wijster- Station Beilen
30	Station Beilen- Hooghalen
31	Hooghalen- Kamp Westerbork

INLEIDING

In dit fotoboek staat het Westerborkpad centraal; wandelen in het spoor van de Jodenvervolging gedurende WO-II. De route loopt langs het spoor van Station Amsterdam Centraal naar Kamp Westerbork. Op de route vinden we de Stille Getuigen die herinneren aan het joodse leven en de Holocaust.

Het Westerborkpad is een klein onderdeel van het Europese spoorwegnetwerk waarop de treinen reden die veel joden naar de concentratie- en vernietigingskampen brachten. Uiteindelijk zouden zo'n 6 miljoen joden worden vermoord tijdens de Jodenvervolging. Bepaalde regio's in Nederland, zoals de stad Groningen, waar ook een grote joodse gemeente is geweest, vallen buiten het bestek van het boek. Dit neemt niet weg dat in dit fotoboek over het Westerborkpad de kern van de Jodenvervolging in beeld wordt gebracht, namelijk de moord op 75% van de Joden in Nederland.

De Holocaust kent een ontstaansgeschiedenis. Hoewel Jodenhaat van alle tijden is, escaleerde dit in Nazi Duitsland in een industrieel proces van systematische uitroeiing. De eerste signalen werden niet adequaat opgepikt door de internationale gemeenschap, zodat Hitler zijn voorbereidingen kon treffen. Toen Adolf Hitler in 1933 in Duitsland aan de macht kwam, schakelde hij eerst zijn politieke tegenstanders uit. De joden werden verantwoordelijk gehouden voor de Duitse nederlaag in WO-I en de economische crisis in Duitsland. De Duitse bevolking werd tegen de joden opgehitst. Stap voor stap werden de joden sociaal geïsoleerd. Niet ieder wachtte af en vluchtte naar het buitenland, zoals naar Nederland. Veel minvermogenden onder de joden kregen die kans niet: ze belanden ondermeer in Dachau, het eerste Duitse concentratiekamp. Vooral na de eerste openlijke vervolging van de joden, de Reichskristallnacht op 9 november 1938, kwam een grote stroom vluchtelingen naar Nederland op gang. Hoewel Nederland vanouds als tolerant bekend stond, hield het met de Nederlandse gastvrijheid niet over. Tot aan het begin van de oorlog werden 10.000 Duitse vluchtelingen (met geld) toegelaten, anderen kwamen illegaal het land binnen. De Nederlandse regering was niet van plan voor de opvang van deze mensen geld uit te geven; alle initiatieven waren afkomstig van particulieren. De vluchtelingen gingen van kamp naar kamp, hun koffers moesten constant gepakt staan. De regering zag in dat het zo niet langer kon en meende de oplossing te zien in de bouw van een centraal vluchtelingenkamp op de Veluwe, in de omgeving van Elspeet. Dit plan werd niet uitgevoerd, want er kwamen protesten van omwonenden en van de ANWB, maar doorslaggevend was het protest van koningin Wilhelmina (1880-1962). Haar secretaris liet minister van Binnenlandse Zaken Hendrik Van Boeyen (1889-1947) weten dat een vluchtelingenkamp dicht bij paleis 't Loo de Koninklijke goedkeuring niet kon wegdragen. Het kabinet richtte vervolgens zijn blik op Drenthe, waar bij Westerbork een flinke lap onontgonnen grond lag. Eenzaam, wild en woest en desolaat. Ideaal voor het Centraal Vluchtelingenkamp. Op 9 oktober 1939 kwamen de eerste (Duitse) joodse vluchtelingen in het Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork aan. Kamp Westerbork zou onder de Duitse bezetting uitgroeien tot een doorgangskamp naar de concentratie- en vernietigingskampen in Oost-Europa. Nazi's maakten bij de vervolging van Joden geen onderscheid in kinderen, vrouwen of volwassenen. Joden werden door hen over één kam geschoren en beschouwd als een inferieur ras. Bijzonder triest. Wie weet wat voor een mooi leven die onschuldige kinderen, ondermeer Anne Frank, nog zouden kunnen hebben. Wat een ellende moet dit voor de ouders hebben betekend, die hun kinderen die hen werden afgepakt niet konden beschermen.

Ik heb me tijdens de wandelingen niet louter laten leiden door negatieve gedachten en wilde ook genieten van de oude gebouwen en straatbeelden van ondermeer Amsterdam. Aan de rand van de grote steden en op het platteland is er veel natuurschoon langs het Westerborkpad te zien. De natuur en het landschap geven de nodige ontspanning. Dit neemt niet weg dat de route ook over asfalt en door woonwijken gaat. Het is een wandeling met een

bepaalde lading en iedereen heeft zijn eigen gedachten en gevoelens hierover. Tijdens het wandelen houd ik de rode draad in het oog: de Holocaust. Van oude stationsgebouwen, waaronder die van Station Amsterdam Centraal, maak ik een actuele foto vanuit hetzelfde perspectief als van een historische foto. Dit soort opnamen maakt ook duidelijk dat de omgeving vaak erg is veranderd. Helaas zijn niet alle stationsgebouwen uit de oorlog bewaard gebleven.

Ik ben vooral geïnteresseerd in het materiële erfgoed dat aan het joodse leven herinnert, zoals synagogen, woningen, begraafplaatsen en straatbeelden. Het gaat hierbij in eerste instantie om zaken die vanaf de openbare weg zichtbaar zijn. Ik heb dan ook weinig interieur-opnamen gepubliceerd. Afgezien van de historische foto's van treinstations, heb ik me beperkt in het publiceren van andere historische foto's, zoals portretten van joodse mensen. In het boek ligt de nieuwwaarde vooral in de actuele foto's. Ik ben hierbij dank verschuldigd aan een aantal personen en organisaties, die ik een aparte bijlage zal noemen. De plekken die ik heb bezocht zijn in principe openbaar toegankelijk, maar soms moest ik vooraf een sleutel vragen om een joodse begraafplaats te kunnen bezoeken. Gelukkig kreeg ik hierbij de nodige medewerking. De gids 'Westerborkpad. Wandelen in het spoor van de Jodenvervolging' (Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 2012) (hierna: De Gids), was de belangrijkste leidraad voor mij tijdens het wandelen.

Dat wil niet zeggen dat ik me voor 100 procent aan de voorgeschreven route heb gehouden. Soms week ik van de route af omdat ik joods erfgoed of gedenkmonumenten wilde bezoeken die niet in De Gids vermeld stonden. Door wegwerkzaamheden moest ik soms van de route afwijken en ik koos indien mogelijk voor makkelijk begaanbare paden. Bij de keuze van de locaties heb ik als voorbereiding de nodige bronnen nageslagen. De bronnen heb ik ook vermeld in een aparte bijlage. De routebeschrijving in De Gids bood meestal voldoende houvast. Soms raakte ik desalniettemin de weg kwijt; dan had ik meer steun aan de ANWB paddenstoelen in het veld. Hoewel het een fotoboek is, heb ik kaartjes met stratenpatronen (gemaakt met Google Maps) toegevoegd, zodat bij elk object duidelijk is waar het zich bevindt en welke route ik heb gelopen. In een aparte bijlage meldt ik de GPS coördinaten van het resterende materiële (joodse) erfgoed.

Indien ik op iemands erf stond heb ik de bewoner(s) mijn project uitgelegd en vervolgens mondeling toestemming gevraagd om een foto van de betreffende joodse woning te publiceren. Ieder van hen gaf mondeling toestemming. De makers van diverse kunstwerken heb ik geïnformeerd: hoewel de kunstwerken in het openbare gebied staan, leek het me fatsoenlijk hen in te lichten. Veelal reageerden de kunstenaars enthousiast en waren ze blij dat er aandacht aan dit onderwerp werd besteed. Enige makers van kunstwerken waren al overleden.

De informatie uit de algemene en persoonlijke bronnen heb ik aangevuld met mijn eigen waarnemingen. Veel fysieke sporen in het (stedelijke) landschap zijn helaas voorgoed verloren gegaan. Vooral de oorlog heeft veel stuk gemaakt. Na de oorlog was er weinig behoefte om te gedenken. Veel joden die de oorlog hadden overleefd werden zelfs met de nek aangekeken in eigen land, terwijl ze vaak hun huis en haard hadden verloren, evenals veel gezinsleden, vrienden en kennissen. Een deel van de overlevenden verhuisde vervolgens naar het buitenland, waaronder Israël. Veel joods erfgoed ging verloren doordat er geen grote joodse gemeenschap meer was die de zaak goed kon onderhouden en de overheid koos vaak voor nieuwbouw in plaats van renovatie. De regering wilde graag de sporen die aan de oorlog herinnerden uitwissen. Het waren de jaren van wederopbouw. Na WO-II probeerde de joodse gemeenschap in Nederland de draad weer op te pakken. Zo zijn er nu diverse geloofsgemeenschappen van orthodox tot zeer modern. De joodse gemeenschap beschikt over eigen onderwijsinstellingen, gezondheidszorg en maatschappelijk werk. In Amsterdam zijn koshere restaurants en joodse verenigingen actief. Dit neemt niet weg dat ik tijdens het wandelen weinig heb meegekregen van het joodse taalgebruik,

kleding en typische geuren uit winkels zoals die ooit massaal in vooral Amsterdam aanwezig zijn geweest. Ouderen kunnen hier nog uit eigen ervaring over spreken. Direct na de oorlog waren er buurtgenoten die zich bewust waren van de leegte die de joden in het straatbeeld achterlieten. Nu is het verlies van erfgoed veelal een handicap om de traumatische ervaringen uit de oorlog goed te verwerken. Het is vooral aan (joods) particulier initiatief te danken dat er de laatste decennia meer aandacht is gegroeid voor het joodse erfgoed. Vooral voor regeringen blijft het moeilijk in het reine te komen met het verleden: nazaten van joodse slachtoffers proberen (terecht) nog steeds hun gestolen spullen terug te vorderen of een schadevergoeding te vragen. Het is jammer dat de overheid hiertoe niet direct het initiatief heeft genomen.

Ik koos bewust voor een fotoboek waarin de actuele foto's centraal staan; foto's zijn confronterend en concreet. Over 10 jaar kan de situatie er weer heel anders uitzien. Het fotoboek is dus een tijdsdocument. Het klinkt wat cru, maar de mensen die de oorlog hebben meegemaakt, sterven uit. Het is daarom belangrijk met hulp van hen een zo betrouwbaar en helder mogelijk beeld van de Holocaust te maken. Ik hoop dat mijn fotoboek hierin een althans een bescheiden bijdrage levert en komende generaties nog kennis kunnen nemen van het joodse materiële erfgoed in Nederland.

Ik wens de lezer veel plezier en inspiratie toe tijdens de wandelingen.

Dekschuiten vol met huisraad in het water van de Lijnbaansgracht in Amsterdam. Het betreft in beslag genomen huisraad uit de uitgeruimde huizen van gedeporteerde joodse inwoners. Het publiek toont grote belangstelling voor de artikelen, 18 maart 1943.

PROLOOG

STATION AMSTERDAM CENTRAAL – DE HOLLANDSCHE SCHOUWBURG

Ik neem de trein vanaf Station Hoogeveen naar Station Amsterdam Centraal. Station Amsterdam Centraal is het beginpunt van de wandeling die via meerdere etappes zal leiden naar Kamp Westerbork. Ik ben benieuwd wat me te wachten staat. Anne Frank (1929-1945) passeerde station Hoogeveen toen ze naar Kamp Westerbork werd gedeporteerd vanaf Station Amsterdam Centraal, realiseer ik me opeens. De wereld is kleiner dan men denkt. Ik wil tijdens mijn wandeltocht in het spoor van de Jodenvervolging met name fysieke sporen in het landschap terugvinden die aan het rijke joodse leven voor de Tweede Wereldoorlog herinneren. Ik verwacht echter dat ik ook geconfronteerd zal worden met de leegte die de slachtoffers van de Holocaust achter hebben gelaten door het tomeloze geweld van de nazi's. Het is wat dat betreft een route met een emotionele lading.

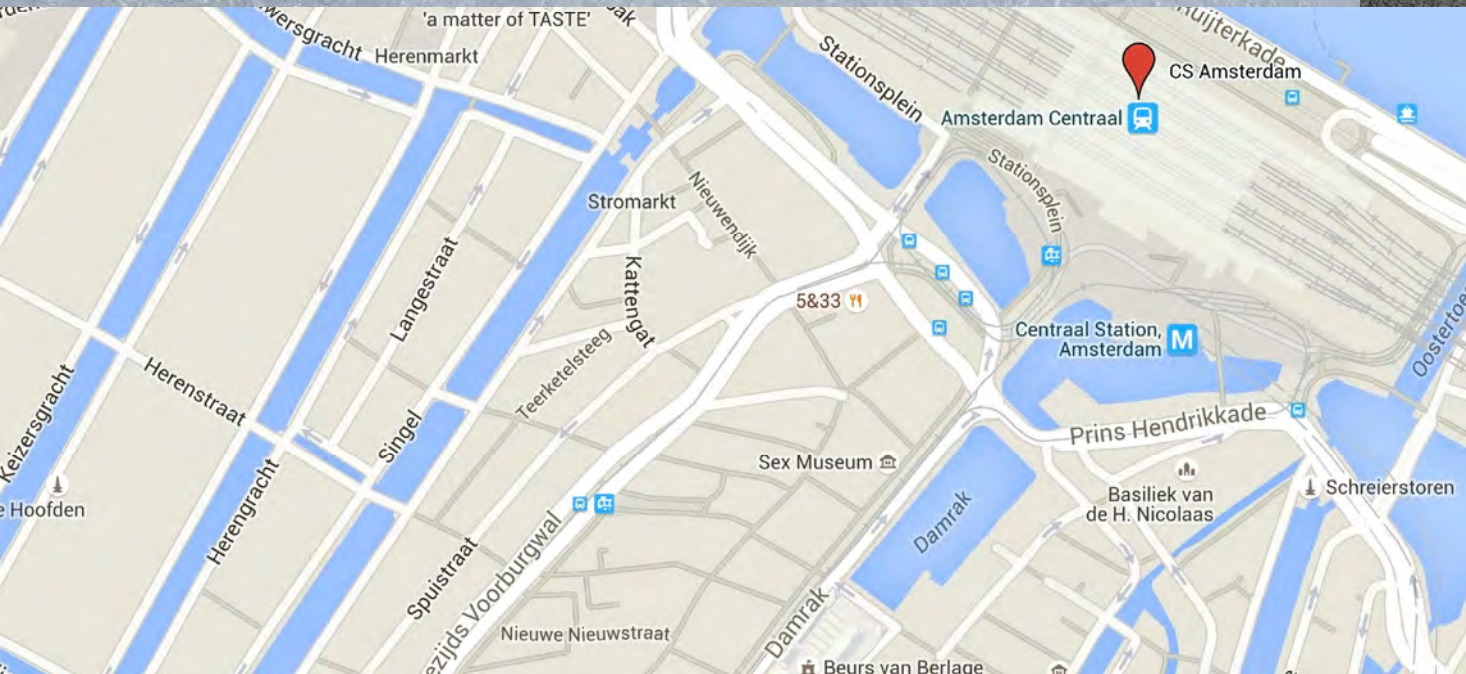
Via Station Duivendrecht arriveer ik na een treinreis van 2 ½ uur om 11.00 uur op Station Amsterdam Centraal. Het is een miezerige novemberdag. Voordat ik ga wandelen schuil ik even onder de overkapping van het treinstation totdat de ergste regen voorbij is. Het stationsgebouw in Amsterdam is een imposant gebouw in de stijl van de Hollandse Renaissance en is gebouwd tussen 1881 en 1889. Het is echter niet allemaal goud wat er blinkt. Achter die mooie façaden schuilt een duistere geschiedenis. Veel joden, waar onder de familie Frank, werden met medewerking van de Nederlandse Spoorwegen (NS) op Station Amsterdam Centraal op de trein gezet naar Kamp Westerbork. In 5% van de 'gevallen' werden joden rechtstreeks via vooral Amsterdam naar de concentratiekampen (in Polen) zonder tussenkomst van Kamp Westerbork vervoerd. De NS heeft officieel excuses aangeboden voor haar rol in de deportatie van joden aan de joodse gemeenschap. Een goede zaak.

De gedeporteerde joden omvatten overigens niet alleen Amsterdamse joden, maar ook joden elders uit Nederland die door de bezetter gedwongen werden naar Amsterdam te verhuizen en vervolgens werden opgepakt. De joodse gevangenen werden beroofd van hun baan, huis en spullen en moesten hun toekomst, familie, vrienden en kennissen achterlaten. Met hun gele ster werden ze ook beroofd van hun burgerschap en waardigheid. Ze werden behandeld als nummers, geen mensen. In de vernietigingskampen werden de joden fabrieksmatig uitgeroeid. Veel joden dienden ook als goedkope productiefactor. De joden werden door de nazi's ontmenselijkt; de haren van joden waren vulling voor de matrassen van Duitse soldaten.

Voor in Amsterdam zijn nog talrijke fysieke sporen zichtbaar die herinneren aan het joodse leven, zoals de Grote Synagoge. Voor de Tweede Wereldoorlog telde Amsterdam 80.000 Joden, 10 % van de Amsterdamse bevolking en bijna 60% van het aantal joden in Nederland. Veel (rijkere) joden waren werkzaam in de handel en het bankwezen. Armere joden werkten vaak op de markt. Amsterdam was het bolwerk van het joodse leven in Nederland. Hieraan kwam een abrupt einde door de Holocaust; slechts 18.000 Amsterdamse joden overleefden de genocide. In Nederland zijn relatief veel joden omgekomen tijdens de oorlog. Doordat vanouds de joden in Amsterdam waren geconcentreerd en geregistreerd waren ze een gemakkelijk doelwit voor vervolging. Joden hadden een belangrijk aandeel in het verzet, echter De Joodsche Raad in Amsterdam werkte het (joodse) verzet erg tegen. De Nederlandse gemeente-instanties gehoorzaamden over het algemeen de Duitse autoriteiten. In Nederland waren er bovendien veel

meelopers, die zich veiligheidshalve koest hielden. Er waren echter ook verraders die de situatie van de joden uitbuiten en graag profiteerden van de premies op gevangen joden. De joden waren niet bij iedereen in Nederland populair. Enkele moedige mensen namen het op voor de joden, vooral in Amsterdam. Maar dit verzet werd door de Duitse bezetter gebroken.

▲ 1944

Bij het Station Amsterdam Centraal worden spullen in een kar geladen onder toezicht van gewapende soldaten. Op een bord dat hangt onder de overkapping van het station staat 'Bagage Gepack'.

▼ 1940

Station Amsterdam Centraal

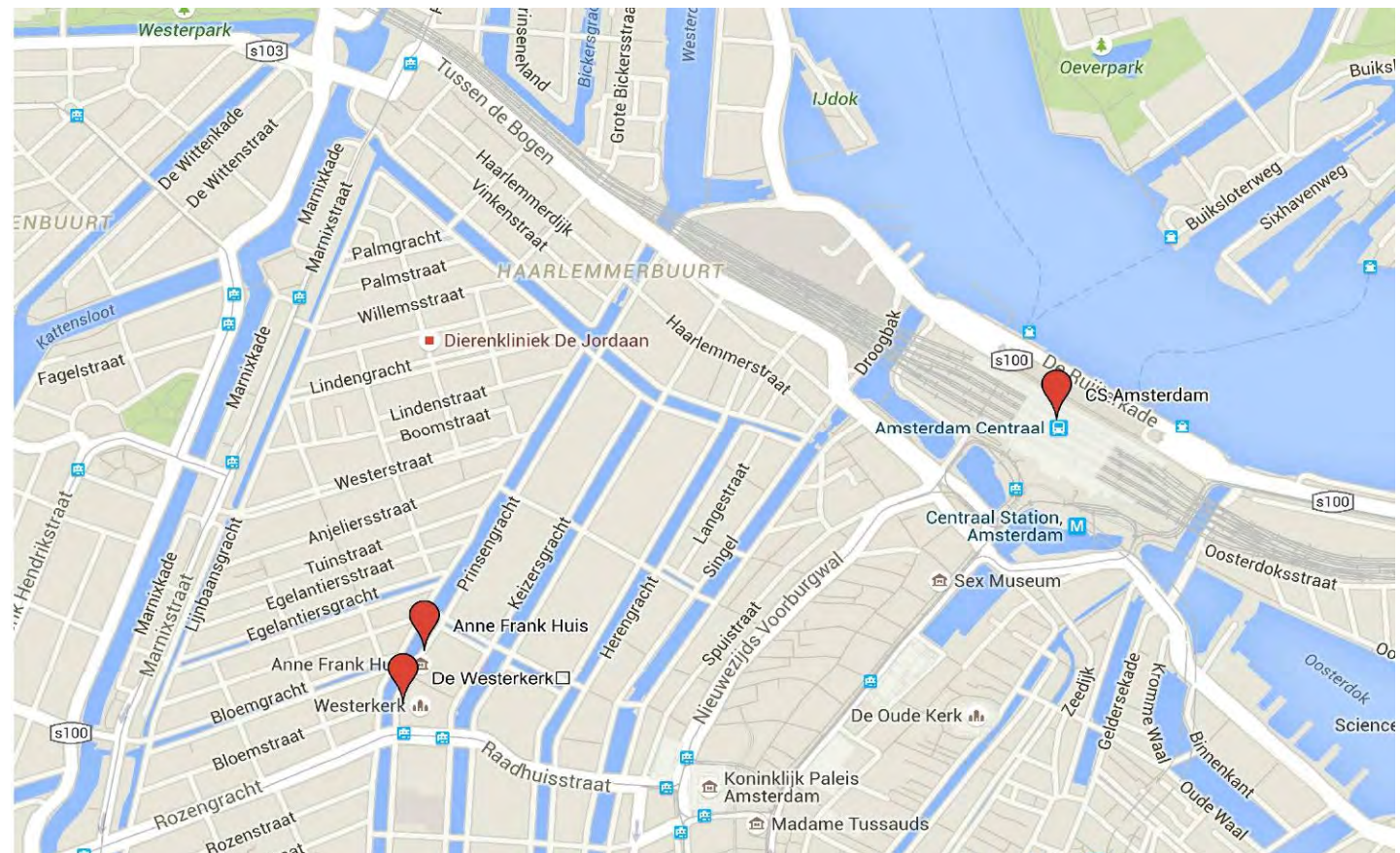
Blik vanaf de Westerkerk op de Prinsengracht met Het Achterhuis (Prinsengracht 263, Amsterdam)

Het Anne Frank Huis is een van de grote bezienswaardigheden in Amsterdam. Het museum herinnert aan de onderduikperiode van Anne Frank en de andere bewoners van Het Achterhuis. Er staan vaak lange rijen toeristen voor de kassa.

De onderduikers leden erg onder het opgesloten zijn, gebrek aan privacy en de constante angst om opgepakt te worden. Anne Frank schreef van zich af in haar dagboeken. Het geluid van het carillon van de De Westerkerk gaf haar tijdens het schrijven een vertrouwd gevoel.

Er zijn veel hypothesen over het verraad van Anne Frank. Ik vraag me soms af of de Duitsers vanaf de kerk 'verdachte bewegingen' in Het Achterhuis hebben gezien.

Het is jammer dat enkele oude gebouwen rondom het museum zijn afgebroken; de historische context is daardoor deels verdwenen.

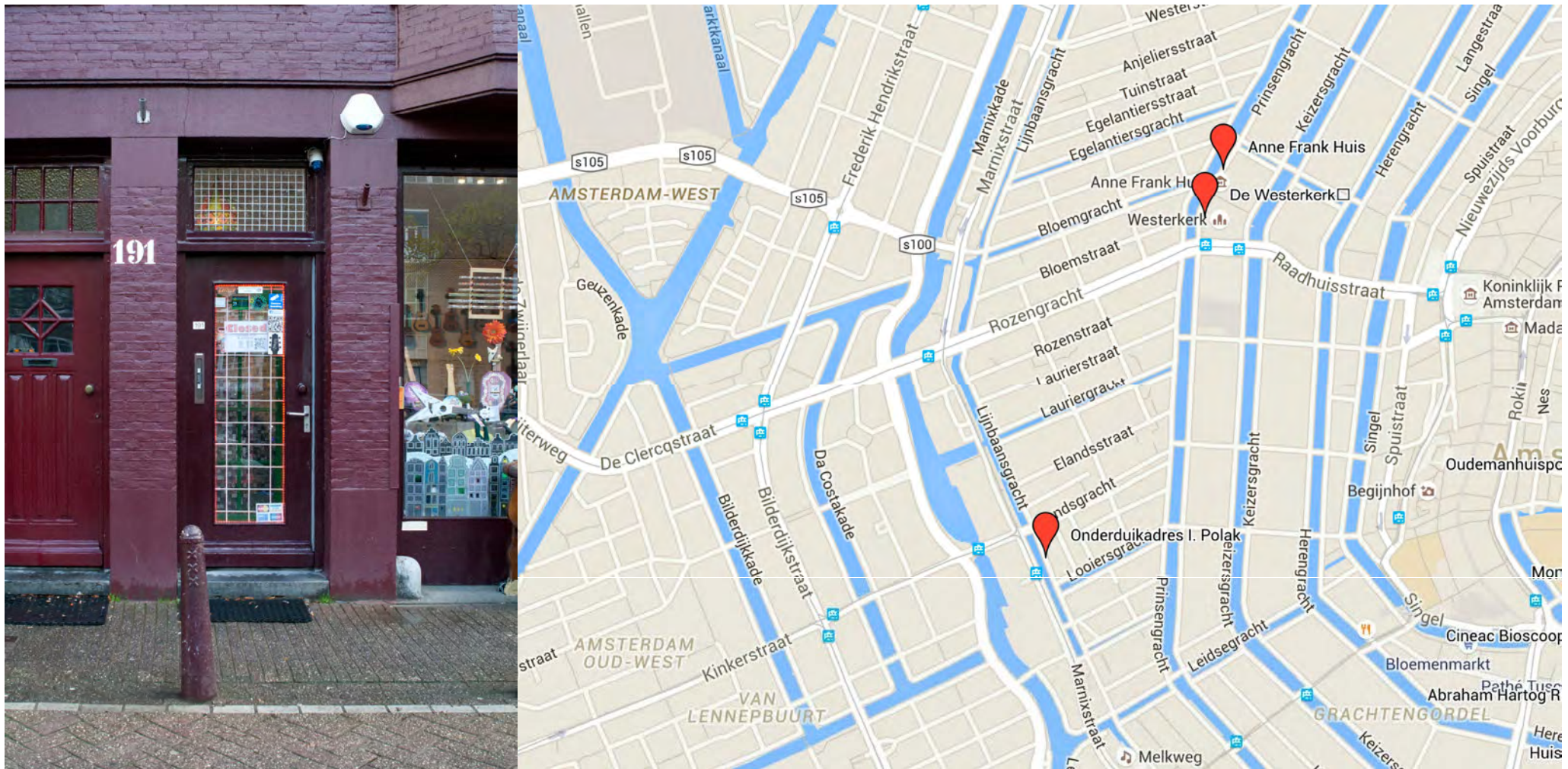

Het Achterhuis (Prinsengracht 263, Amsterdam) Magazijndeuren van het voorhuis

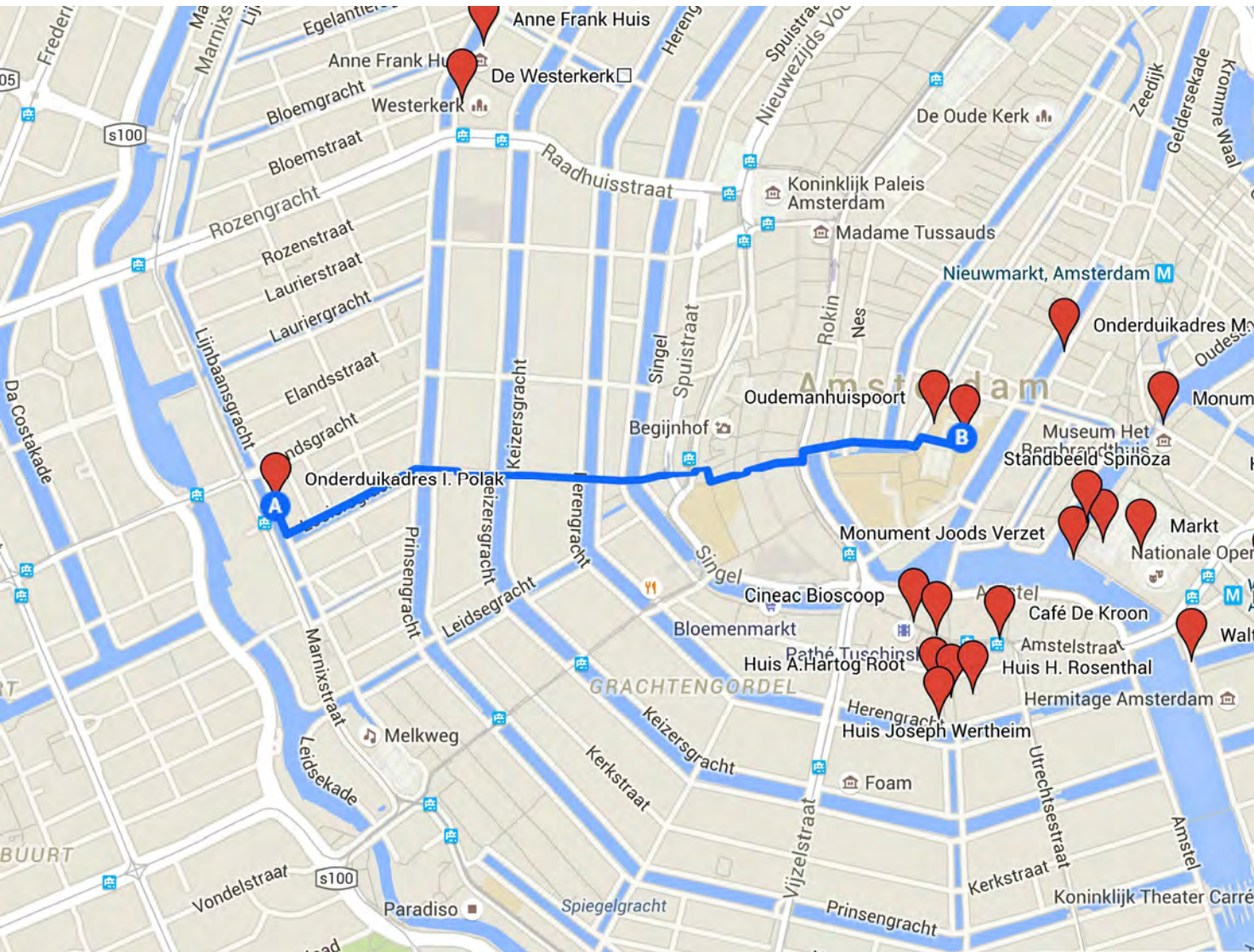

Onderduikadres van het gezin Isaac Polak (Lijnbaansgracht 191, Amsterdam)

Ik wandel verder langs de rand van het centrum. Ik arriveer bij het onderduikadres van het gezin Isaac Polak. Isaac was kleermaker en een zoon van Raphael Polak en Judic Isaac Lewijt. Hij trouwde op 26 mei 1926 in Amsterdam met Catharina Lisser, dochter van Alexander Lisser en Vogelkje Cohen. Het echtpaar had twee kinderen. Het gezin woonde aan de Kerkstraat 8 te Bussum (zie ook: etappe 5 Station Naarden-Bussum – Station Hilversum). Het gezin werd gedwongen naar Amsterdam te verhuizen. Zij onttrokken zich aan het gezag van de bezetter en betrokken een onderduikadres aan de Lijnbaansgracht 191. Daar werden zij op 21 maart 1944 opgepakt waarbij hun sieraden en zilveren voorwerpen zijn geroofd. Isaac overleed op 15 oktober 1944 in een nevenkamp van Auschwitz. De echtgenote van Isaac Polak en hun kinderen overleefden de Holocaust, echter Margaretha, een van hun dochters, is vrij snel daarna op 7 februari 1946 overleden.

Lijnbaansgracht 191, Amsterdam → Oudemanhuispoort, Amsterdam

1 kilometer wandelen

- Ga in **zuidelijke** richting op **Lijnbaansgracht** naar **Looiersgracht**
- Sla **linksaf** naar **Looiersgracht**
- Weg vervolgen naar **Runstraat**
- Weg vervolgen naar **Huidenstraat**
- Weg vervolgen naar **Wijde Heisteeg**
- Weg vervolgen naar **Heisteeg**
- Sla **rechtsaf** naar **Spui**
- Sla **linksaf** om op de **Spui** te blijven
- Sla **linksaf** naar **Rokin**
- Sla **rechtsaf** om op de **Rokin** te blijven
- Weg vervolgen naar **Langebrugsteeg**
- Weg vervolgen naar **Grimburgwal**
- Sla **linksaf** naar **Oudezijds Achterburgwal**
- Sla **rechtsaf** naar **Oudemanhuispoort**

Poort uitkomend op de Kloveniersburgwal, Amsterdam

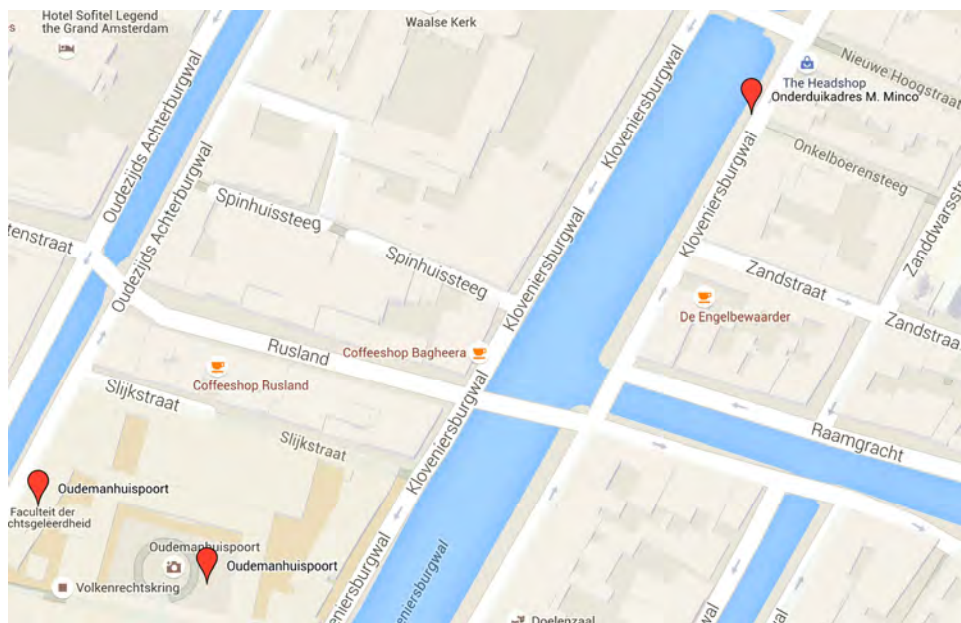
In het openbare deel van de Oudemanhuispoort wordt dagelijks een boekenmarkt gehouden. Tot 1941 werd de handel in boeken vooral door joden gedreven. Tijdens de oorlog kwamen studenten (in Amsterdam) in verzet tegen de Duitse bezetter of doken onder om aan de Arbeitseinsatz (dwangarbeid in Duitsland) te ontkomen.

Poort uitkomend op de Oudezijds Achterburgwal, Amsterdam

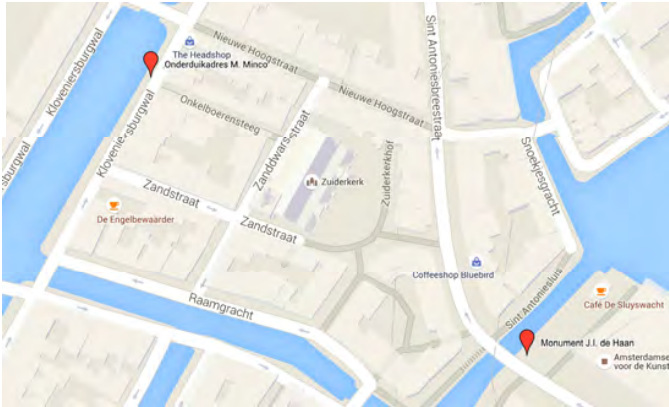
Er hangt een los fietswiel aan het hek van een gracht. Typisch Amsterdam.

Onderduikadres van Marga Minco (Kloveniersburgwal 49, Amsterdam)

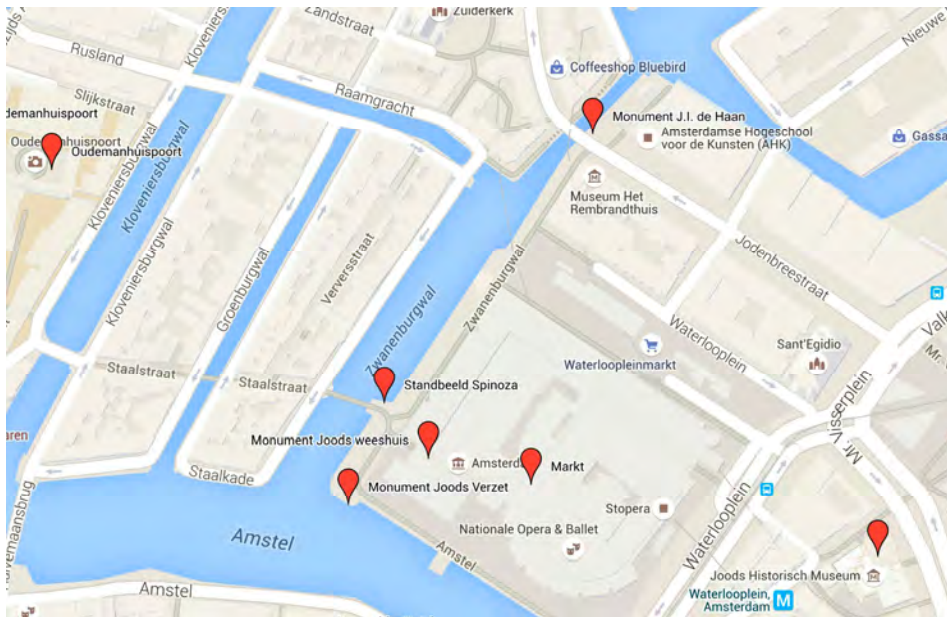
Marga Minco (1920) is het pseudoniem van Sara Menco. Zij heeft ondermeer 'Het bittere kruid' (1957) geschreven, waarin ze de ondergang van haar joodse familie tijdens de Duitse bezetting beschrijft. Zo verwerkt ze haar oorlogservaringen.

◀ Standbeeld Spinoza (Amstel/
Zwanenburgwal, Amsterdam)

De joodse bevolking kent een lange geschiedenis van vervolging. De ouders van Benedictus de Spinoza (1632-1677) behoorden tot de nieuwe joodse gemeenschap in Amsterdam, die zich daar had gevestigd om aan de vervolgingen in Spanje en Portugal te ontkomen. Het citaat op de sokkel van het standbeeld luidt:

'Het doel van de staat is de vrijheid'

◀ In de Jodenbreestraat staat voor het Rembrandthuis het monument van Jacob Israël de Haan (1881-1924), de 'Dichter van het Joodse Lied'. Bekend is het gedicht over zijn heimwee naar Amsterdam:

Die te Amsterdam vaak zei 'Jeruzalem' En naar Jeruzalem gedreven kwam Hij zegt met een mijmrende stem: 'Amsterdam, Amsterdam'.

Monument
Joods Verzet 1940-1945
(Amstel/Zwanenburgwal,
Amsterdam)

De tekst op de voorzijde
van de zuil luidt:

'TER HERINNERING
AAN HET VERZET VAN
DE JOODSE BURGERS
GEVALLEN IN
1940 - 1945
5700 - 5705'.

De tekst op de zijkant
van het monument luidt:

'WAREN MIJN OGEN EEN
BRON VAN TRANEN DAN
ZOU IK WENEN, DAG EN
NACHT OM DE GEVALLEN
STRIJDERS VAN MIJN
DIERBAAR VOLK.
(NAAR JER. 8,23)'.

MEGADLE JETHOMIEN

Het gedenkteken aan de Amstel
(Amstel, Amsterdam)

De tekst in de straatstenen luidt:

'DEZE WOORDEN OMLIJNEN DE PLAATS
WAAR HET IN 1738 ELDERS IN
AMSTERDAM OPGERICHTE JOODS
JONGENSWEESHUIS MEGADLE
JETHOMIEM SEDERT 1865 ZIJN
ZEGENRIJK WERK DEED, TOTDAT IN
MAART 1943 DE DUITSE BEZETTER HET
HUIS BINNENDRONG EN DE JONGENS
WEGVOERDE. DRIE VERZORGERS
BLEVEN VRIJWILLIG BIJ DE BIJNA
HONDERD KINDEREN OP WEG NAAR HET
VERNIETIGINGSKAMP SOBIBOR.
NIEMAND KEERDE WEER. HUN
NAGEDACHTENIS ZIJ TOT ZEGEN.'

Markt (Waterlooplein, Amsterdam)

Voor veel kunstenaars is de voormalige Amsterdamse jodenbuurt een belangrijke inspiratiebron geweest. De markt is nu vrijwel zonder joodse kooplieden. Veel Amsterdammers misten na de oorlog de levendigheid van de joden op de markten. De mensen, de taal, de koopwaar, de geluiden en de geuren. Foto's kunnen dit gemis niet compenseren.